

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кафедра культурології

ЯЦУРА СТАНІСЛАВ ЛЕОНІДОВИЧ

**СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ:
ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність: 034 «Культурологія»

Освітньо-професійна програма Культурологія

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:

МОСКВИЧ ОЛЬГА ДМИТРІВНА

кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № _____

засідання кафедри культурології

від _____ 202_ р.

Завідувач кафедри

(_____) Москвич О. Д.

(підпис)

ПІБ

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Яцура Станіслав Леонідович

Становлення і розвиток екологічної культури: філософсько-культурологічний аспект

У роботі висвітлені ключові аспекти екологічної культури, зокрема філософське та культурологічне осмислення поняття, визначення основних тенденцій та принципів її розвитку. Екологічну культуру концептуалізовано як поняття, що відображає відношення між суспільством і природою, в якому відображається рівень сприйняття природи і навколишнього світу людьми та оцінка свого становища в універсумі, а також здатність користуватися екологічними знаннями та вміннями під час прийняття екологічно значущих рішень.

Робота пропонує комплексний погляд на сутність екологічної культури, включаючи її історичний розвиток та взаємозв'язок з релігійними та етнічними культурними традиціями. Особлива увага приділяється аналізу сучасних викликів та методів покращення екологічної культури, що робить дослідження важливим в контексті сучасних екологічних проблем. Такий підхід дозволяє не лише розуміти сутність екологічної культури, а й пропонує нові ідеї та практичні рекомендації для вирішення цих проблем.

Результати дослідження можуть бути корисні для розробки стратегій та програм, спрямованих на підвищення екологічної свідомості та створення сприятливого екологічного середовища для майбутніх поколінь. Крім того, результати дослідження можуть слугувати основою для впровадження конкретних заходів у сфері охорони навколишнього середовища та сталого розвитку.

Ключові слова: *екологічна культура, екологія, культура, глобальні виклики, природне середовище.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
1.1. Екологічна культура: сутність і характеристики.....	6
1.2. Філософські основи екологічної культури.....	9
1.3. Історичний аспект становлення екологічної культури.....	13
РОЗДІЛ 2. ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
2.1. Взаємозв'язок екології та культури: погляди різних філософських шкіл.....	18
2.2. Роль релігійних та етнічних традицій у формуванні екологічної культури.....	24
2.3. Аналіз досвіду реалізації програм та проєктів з підвищення екологічної культури.....	31
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
3.1. Проблеми та виклики в розвитку екологічної культури сучасності...36	
3.2. Методи покращення екологічної культури.....	41
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні екологічні проблеми та їх вплив на людину і природне середовище ставить питання формування екологічної культури в центр уваги науковців і громадськості. Розвиток екологічної культури сприяє формуванню соціально відповідального підходу до використання ресурсів та взаємодії з природою, а збалансований підхід до використання ресурсів та охорони довкілля може приносити економічні вигоди через зменшення витрат та ризиків; врешті, екологічна культура відображається у життєвій практиці та цінностях суспільства, що робить її важливою складовою культури. Таким чином, розуміння філософських та культурологічних аспектів становлення і розвитку екологічної культури має важливе значення для сучасного світу і спрямоване на вирішення нагальних екологічних проблем.

Наукова новизна. Робота пропонує комплексний погляд на сутність екологічної культури, включаючи її історичний розвиток та взаємозв'язок з релігійними та етнічними культурними традиціями. Особлива увага приділяється аналізу сучасних викликів та методів покращення екологічної культури, що робить дослідження важливим в контексті сучасних екологічних проблем. Такий підхід дозволяє не лише розуміти сутність екологічної культури, а й пропонує нові ідеї та практичні рекомендації для вирішення цих проблем. Тим самим, робота сприяє розвитку науки та перосмисленню екологічних питань у сучасному світі.

Мета – здійснити систематизацію та аналіз основних аспектів становлення та розвитку екологічної культури з філософсько-культурологічної перспективи.

Для досягнення поставленої мети, необхідно виконати наступні завдання:

- провести аналіз сутності та характеристик екологічної культури для розкриття її основних аспектів та визначення ключових рис;

- проаналізувати філософські основи екологічної культури для виявлення та розуміння тих ідей та концепцій, які лежать в основі її формування та розвитку;
- дослідити історичний аспект становлення екологічної культури для виявлення ключових подій, які вплинули на її розвиток та трансформацію протягом часу;
- проаналізувати взаємозв'язок між екологією та культурою з різних філософських шкіл для розкриття різноманітності поглядів на це питання;
- визначити роль релігійних та етнічних традицій у формуванні екологічної культури для розуміння впливу різних культурних аспектів на екологічну свідомість;
- виявити проблеми та виклики в розвитку екологічної культури сучасності та методи покращення екологічної культури.

Об'єкт - екологічна культура.

Предмет дослідження - філософсько-культурологічний аспект становлення і розвитку екологічної культури.

Матеріали дослідження. Важливу роль в осмисленні феномена екологічної культури відіграє ідея ноосфери В. І. Вернадського. В роботі використано статті зарубіжних та українських дослідників, серед них Васильєва Г., Гавриш О, Міненко О., Міщенко В., Федієнко Л), матеріали наукових конференцій , збірники документів. Матеріали наукових конференцій, такі як робота Орлової Т. і Скорик Л. «Етнічні архетипи в українській сакральній архітектурі» [49], надають важливий культурний контекст. Наукові статті, наприклад, стаття Цехмістро І. «Постмодернізм і реляційний холізм у філософії науки» [67], розглядають нові пізнавальні стратегії, що мають значення для екологічної культури. Збірники документів, такі як «Україна в 20 столітті (1900-2000)» (2000), допомагають зрозуміти історичний розвиток цієї культури. Етнопсихологічні дослідження, включаючи роботи Пірена М.І. «Етнополітичні процеси в сучасній Україні» та «Основи етнопсихології» [55; 56], аналізують

психологічні аспекти її формування. Ці джерела надають глибокий філософсько-культурологічний аналіз екологічної культури, висвітлюючи її історичний розвиток, сучасні тенденції та методологічні підходи до її формування і розвитку.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у конкретних можливостях для розвитку екологічної свідомості та культури в суспільстві. Отримана інформація може бути використана для розробки програм та стратегій з підвищення екологічної освіти, що своєю чергою сприятиме формуванню відповідального ставлення до навколишнього середовища. Крім того, результати дослідження можуть слугувати основою для впровадження конкретних заходів у сфері охорони навколишнього середовища та сталого розвитку.

Апробація результатів. Результати дослідження були обговорені на заїданні кафедри культурології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Екологічна культура: сутність і характеристики.

Інтерес до екологічної культури на сучасному етапі розвитку українського суспільства зумовлений різними причинами. По-перше, рівень екологічної культури є індикатором ставлення людини до навколишнього середовища; по-друге, цей правовий інститут перебуває у процесі формування та подальшого розвитку структурних компонентів, що складають його зміст; по-третє, екологічна культура пов'язана, насамперед, з екологічною освітою та просвітництвом, екологічним вихованням, тому зміни (як позитивні, так і негативні) в одній із цих сфер справляють безпосереднє вплив на формування екологічної культури [19]. У становленні екологічної культури ключову роль відводиться наступним соціальним інститутам: сім'ї, освітнім установам, засобам масової інформації, державі, тому необхідно, щоб поточний стан названих вище соціальних інститутів був адекватним об'єктивним існуючим соціально-екологічним інтересам і потребам суспільства. Питання екологічної освіти, формування екологічної культури, виховання відповідального ставлення до природи загалом, до власного здоров'я та здоров'я інших людей є невід'ємною складовою екологічної політики держави. Від рівня екологічної культури в усіх ланках суспільного виробництва залежить і сучасна екологічна безпека країни [7]. На жаль, на сучасному етапі екологічного розвитку українського суспільства відсутнє глибоке осмислення явища екологічної культури, як феномену, що створює умови для морального ставлення до природи та природокористування. Екологічні проблеми загострюються також в умовах війни.

Відсутність законного визначення «екологічної культури» та критеріїв визначення рівня екологічної культури населення обмежують використання

цього поняття в правових актах. Пропонуємо розуміти під екологічною культурою обережне ставлення людини до навколишнього природного середовища, а також здатність користуватися екологічними знаннями та вміннями при прийнятті екологічно значущих рішень. Процес формування екологічної культури відбувається на наступних рівнях: індивідуальному, колективному, державному. Екологічна культура формується протягом усього життя людини поступово. Індивідуальний рівень починає формуватися в сім'ї або в освітніх (виховних) організаціях у відсутність сім'ї. Колективний рівень передбачає участь або діяльність конкретної особи в спільноті, наприклад, учнів у освітніх закладах різного типу або працівників підприємства, що здійснює господарську діяльність, яка має негативний вплив на навколишнє середовище [34]. Державний рівень передбачає становлення екологічної культури на рівні функціонування системи органів державної влади шляхом видання нормативних актів, розробки державної політики у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища.

З нашої точки зору, можна виділити також рівні сформованості екологічної культури на кожному рівні: чи то індивідуальний, колективний, чи державний. Критеріями сформованості екокультури можна вважати знання своїх екологічних прав і гарантій реалізації прав, використання в господарській діяльності екологічно безпечних технологій, свідоме дотримання екологічних заборон, зменшення кількості екологічних правопорушень, прагнення брати особисту участь у природоохоронній діяльності, в обговоренні екологічно значущих проєктів [19]. Останнім часом спостерігається тенденція погіршення умов існування навколишнього природного середовища, що є результатом взаємодії суспільства та природи без використання універсальних знань про специфіку цих процесів, що свідчить про низький рівень екологічної культури в суспільстві. Вищеописане дозволяє зробити наступний висновок: необхідний комплексний підхід, який би включав сукупність інформації про всі рівні культурного ставлення до природи та природокористування. Слід погодитися з думкою, що екологічна культура є невід'ємною частиною загальної культури

людства, яка базується на раціональних методах ставлення до навколишнього середовища та природних об'єктів. У рамках цього поняття аспекти споживання та збереження природи знаходяться в певному балансі, необхідному для врахування та реалізації в процесі універсального ставлення до навколишнього середовища [25].

Актуальність протиріч у взаємодії суспільства з природою, необхідність їх ефективного вирішення вимагають підвищення соціально-екологічної культури всіх шарів населення та її формування в умовах підготовки молоді. Проведений нами теоретичний аналіз дозволив виявити сутність феномена соціально-екологічної культури на різних рівнях. Не викликає сумніву, що вона відображає складні системи: природу, суспільство та культуру. Їх існування як елементів більш складної цілісної формації – соціоприродокультурної (соціально-екологічної) – обумовлене об'єктивними закономірностями реального світу [55]. На нашу думку, соціально-екологічна культура є науковим феноменом, що відображає людське суспільство в аспекті його відносин з навколишнім середовищем у процесі безпосередньої взаємодії з нею щодо використання природних і культурних багатств, соціальних умов у своєму житті та діяльності і характеризує системний комплекс нормованих методів, засобів та форм соціально-екологічної інтеграції, її рівноважного функціонування; соціальної адаптації в умовах погіршення природного середовища та розширення культурного простору; відновлення та поновлення природного потенціалу, підготовки людей до оптимальної взаємодії з навколишнім середовищем, подальшого прогресу соціально-екологічних відносин [78].

Повертаючись до вивченого феномену, відзначимо, що формування соціально-екологічної культури суспільства і кожної особистості дозволить встановлювати та гармонізувати відносини між людськими спільнотами та середовищем; виявляти прямий та побічний вплив виробничої діяльності на її склад та властивості; розкривати вплив соціумів на рівновагу соціально-екологічних систем (глобальних, регіональних та локальних); реалізовувати

ефективні способи взаємодії суспільства з природою, які покращують, зберігають та відновлюють її. Становлення соціально-екологічної культури сприятиме досягненню головної мети соціально-екологічних взаємодій - оптимізації існування людини, суспільства та навколишнього природного середовища на системній основі.

В психолого-педагогічному аспекті розглянутий феномен відображає інтегральну властивість особистості, яка показує її здатність встановлювати оптимальні відносини з природою [19]. Аксиологічний рівень розгляду передбачає засвоєння кожною особистістю системи соціально-екологічних цінностей шляхом оволодіння знаннями про неї; засвоєння норм і правил встановлення оптимальних відносин з навколишнім середовищем, присвоєння досвіду соціально-екологічних взаємодій та перетворення його на досягнення особистості [33]. Технологічний рівень передбачає розробку технології цього засвоєння; особистісно-орієнтований – розкриття всіх сил особистості щодо та під час її включення в соціально-екологічні відносини. Реалізація виділених рівнів здійснюється в процесі соціально-екологічної освіти, ефективність протікання якої безпосередньо відображається на ступені сформованості соціально-екологічної культури кожної особистості.

Іншими словами, соціально-екологічна культура особистості виступає інтегральним показником засвоєння нею системи соціально-екологічних знань, вмінь, досвіду творчого та емоційно-ціннісного ставлення до природного середовища. Очевидно, що соціально-екологічна культура проявляється у чотирьох аспектах: як форма взаємодії суспільства з навколишнім середовищем, як властивість особистості, як різнорівнева освіта та як показник ставлення особистості до природного середовища.

1.2. Філософські основи екологічної культури

Для визначення філософського змісту поняття «екологічна культура» необхідно коротко охарактеризувати трансформацію цього поняття в соціально-філософській думці та з'ясувати, що стоїть за цим явищем. Загальне

поняття екологічна культура виражає єдність культури і екології [39]. У філософському енциклопедичному словнику міститься визначення явища культури, згідно з яким «культура – специфічний спосіб організації та розвитку людської діяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою та до самих себе». Культура суспільства, як сукупність знань, вмінь і навичок, уявлень, образів і ідеалів, матеріалізованих і ідеальних цінностей, визначає через спектр потреб і інтересів відношення людей до навколишнього середовища. У Кисельова М. М. культура виступає як форма буття, поряд з іншими його підсистемами – природою, людиною і суспільством [18]. Термін «екологія» виник приблизно з середини минулого століття. Але лише наприкінці XIX століття він став використовуватися в науці завдяки німецькому біологові Е. Геккелю, який опублікував у 1886 році працю «Загальна морфологія організмів». У цій праці екологією була названа наука, яка вивчає взаємозв'язок організмів з навколишнім середовищем. Проте Е. Геккель розумів навколишнє середовище як сукупність всіх умов існування організму. За сутністю вчень сформулював узагальнений екологічний принцип: будь-який об'єкт зберігає свої структурні і функціональні властивості лише за певних значень параметрів зовнішнього середовища. У цьому сенсі існування виявляється відносним. Воно визначене відносно даного середовища. Цей факт дав підставу Макаруч С.А. трактувати екологію як науку про відношення об'єктів будь-якої природи з навколишнім середовищем, як науку про умови існування цих об'єктів, або, кажучи філософською мовою, про умови буття речей [36]. В рамках соціальної екології (Федієнко Л. В., Міненко О. О., Петренко Л. І., Лебедева Л. В. та ін.) проводиться думка про те, що суперечності між суспільством і природою закладаються не стільки у виробничих відносинах, скільки в світоглядних установах.

Моментом народження екологічної культури, як особливого напрямку філософсько-культурологічного знання, вважають другу половину XIX

століття. Методологічну основу екологічної культури склали праці А. Ле Шательє, К. Ф. Брауна. Вони вперше розробили термін «біосфера», займалися проблемами людського фактора в існуванні світу. Зокрема, у 80-х роках XIX століття був сформульований А. Ле Шательє і обґрунтований К. Брауном принцип, згідно з яким зовнішній вплив, який виводить систему з рівноваги, стимулює в ній процеси, що прагнуть послабити результати цього впливу. Цей принцип діє і в екосистемах. Однак лише до тих пір, поки зовнішній вплив не перевищує певного порогового значення, після чого відбувається саморуйнування системи. Принцип Ле Шательє-Брауна в біосфері є інструментом збереження її стійкості і стабільності. Американський еколог Б. Коммонер одним з перших серед вчених звернув увагу на високу екологічну «вартість» технічного розвитку і сформулював свої знамениті «закони» екології (все пов'язано з усім; все має куди-небудь подітися; природа знає краще; ніщо не дається даром) [51]. За Б. Коммонером, «глобальна екосистема є єдиною цілісністю, в межах якої нічого не може бути виграно або втрачено і яка не може стати об'єктом загального покращення; все, що було вилучено з неї людською працею, повинно бути відшкодовано». Важливу роль в осмисленні феномена екологічної культури відіграє ідея В. І. Вернадського про універсальний еволюціонізм, згідно з яким всі еволюційні процеси, що відбуваються у світі, розглядаються як цілісний процес самоорганізації всього існуючого, що підпорядковується загальним фундаментальним закономірностям. В. І. Вернадський використовував поняття «ноосфера» для позначення майбутнього етапу у розвитку біосфери, коли стане можливим об'єднання всього людства на основі гуманістичних принципів, коли «Коллективний Розум людства буде виступати домінуючим фактором подальшої еволюції людства в органічному єднанні з природою». Вчений розвиває оптимістичну концепцію переходу біосфери у сферу Розуму, де вирішальну роль відіграє не лише наука, але й «етичний розум об'єданого людства». Іншими словами, ноосфера, за В. І. Вернадським, об'єднує в собі науковий розум людства з його моральним розумом та технікою. Поняття морального або

«етичного розуму» найближче сходиться з поняттям екологічної культури, яка, у цьому випадку, представляє собою перехідний етап просування світової спільноти до певного ноосферного стану.

Таким чином, екологічна культура в роботах вищезгаданих вчених розумілася як відображення певного виду соціальних відносин, а саме – відношення між суспільством і природою, в якому осмислюється рівень сприйняття природи, навколишнього світу людьми та оцінка свого становища в універсумі. На теоретичному рівні екологічна культура почала формуватися як вчення та система знань про закономірності розвитку природи, суспільства та мислення з початку 80-х років ХХ століття. Проблеми становлення культури як втіленого єднання з природою отримали розвиток у працях М. М. Кисельова, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін [17]. Відповідно закріплюється і саме поняття «екологічна культура».

У соціально-філософській літературі встановилось подвійне розуміння терміну «екологічна культура». Онтологічно, вона трактується як певний аспект культурного життя суспільства, тобто як уявно виокремлюваний, серед всього різноманіття культурної реальності об'єкт або предмет дослідження. У гносеологічному розумінні екологічна культура розглядається як окрема галузь знань, поряд із екологічною етикою, спрямована на вивчення закономірностей, стереотипів та форм культурного життя суспільства, які визначають способи взаємодії людей з природою[60].

Обидва ці значення тісно пов'язані між собою, і представляють собою по суті дві діалектично пов'язані та взаємодіючі сторони цілісного за своєю природою явища. Більшість сучасних дослідників приходять до висновку, що екологічна культура полягає у внутрішніх властивостях особистості, які гармонізують відносини між людиною та природою і забезпечують самореалізацію людини в екологічних рамках.

Так, Денисенко В. І. пов'язував екологічну культуру з необхідністю глибокої моральної перебудови самого духу та змісту людської культури. За його думкою, екологія виявляється інструментом, що формує світогляд

екологічного етапу розвитку загальнолюдської культури [8]. В ряді випадків дослідники по суті виділяють екологічну культуру з її ідеальним станом, що відповідає торжеству екологічного імперативу.

Говорячи про екологічну культуру, Васильєва Г.С. пропонує розглядати її у взаємозв'язку з терміном екологічна сфера суспільства, яка представляє собою систему діалектично взаємопов'язаних елементів - екологічної діяльності, екологічних відносин, екологічної форми суспільної свідомості, екологічного суб'єкта, спеціалізованих управлінських структур, і спеціалізованої матеріально-технічної бази [4]. З даного визначення випливає, що екологічна культура не виникає і не може існувати поза суспільством. Її слід розглядати як цілісний соціальний феномен людського буття, як певну соціоприродну цілісність у системі суспільного життя.

Отже, у другій половині ХХ століття екологічна культура формується як специфічна підсистема суспільства, виступаючи конкретним історичним проявом процесу коєволюції суспільства і природи. Екологічна культура призначена характеризувати способи взаємодії не лише з природним, а й соціально-історичним середовищем, тому вона виконує інтегративну роль у взаємозв'язках і взаємодії матеріальної та духовної культур.

Екологічна культура – це не ще одне напрямок, аспект культури, а нова якість культури, відображення цілісного світу на основі його практичного, інтелектуального та духовного осмислення. Говорячи словами Головка І. В., екологічна культура – це «найвища форма гуманізму», яка виступає в якості основи для формування загальнолюдської морально-етичної парадигми та усвідомлює в собі практичний та духовний досвід забезпечення виживання та соціального прогресу особистості та суспільства [7].

1.3. Історичний аспект становлення екологічної культури.

Для глибокого осмислення екологічних глобальних, регіональних та місцевих природоохоронних проблем особливо важливо враховувати їх історичний аспект. Сучасна екологічна ситуація зумовлена втратою кращих

народних традицій, втратою моральних основ гуманізму, любові та обережного ставлення до рідної землі. У історії філософських та педагогічних ідей, у системах освіти і виховання неодноразово вчинялися спроби побудувати зміст освіти з позиції космічного всездолання. Починаючи з Я. А. Коменського, офіційний статус отримує принцип природовідповідності. Я. А. Коменський розглядав людину як органічну частину природи, що живе за її законами, розвивається відповідно до циклів часу року [72]. Наразі праця над проблемами виховання екологічної культури продовжується, оскільки існує потреба говорити про формування екологічної культури як соціально необхідної моральної якості особистості. Екологічна культура проявляється у відповідальному ставленні до природи як до загального природного середовища життєдіяльності людини.

Екологічна культура включає:

- 1) культуру пізнавальної діяльності людини по освоєнню досвіду людства щодо природи як джерела матеріальних цінностей, основи екологічних умов життя, об'єкта емоційних, в тому числі і естетичних переживань;
- 2) культуру праці, що формується у процесі трудової діяльності (враховуються екологічні, естетичні та соціальні критерії під час виконання конкретних справ у різних галузях природокористування);
- 3) культуру духовного спілкування з природою (розвиток естетичних емоцій, вміння оцінювати достоїнства як природного, так і перетвореного природного середовища).

Екологічна культура як якість особистості повинна формуватися в системі екологічного виховання, і наразі велика роль у вихованні відводиться навчальним закладам [70]. Метою екологічної освіти і виховання є формування системи наукових знань, поглядів і переконань, які забезпечують становлення відповідального ставлення учнів до навколишнього середовища у всіх видах їх діяльності. Це передбачає дотримання моральних та правових принципів природокористування і пропаганду ідей його оптимізації, активну діяльність з

вивчення та охорони природного середовища. Побудова занять з екологічною спрямованістю повинна вестися з урахуванням наступних принципів:

- міждисциплінарність (екологізація предметів, тобто впровадження екологічних ідей у зміст і методи навчання окремих предметів; комплексні міжпредметні знання екологічного змісту);
- єдність пізнання, переживання та дії (цілісні орієнтації особистості; мотиви діяльності; природоохоронна діяльність);
- взаємозв'язок глобального, національного та місцевого (краєзнавчого) рівнів екологічних проблем.

Дотримуючись сказаного вище та доклавши зусиль, можливо досягти формування цілісного уявлення про природне та соціальне середовище як середовища життя, праці та відпочинку людини і виховання естетичного та морального ставлення до середовища життєдіяльності людини, вміння поводитися в ньому відповідно до загальнолюдських норм моралі.

Виховні завдання тісно пов'язані з освітніми, які включають формування [68]:

- ✓ системи наукових знань про єдність людини, суспільства та природокористування як матеріальної основи науково-технічного прогресу;
- ✓ системи моральних і естетичних ціннісних екологічних орієнтацій;
- ✓ вмінь використовувати принципи, норми і правила екологічно грамотного ставлення до навколишнього середовища в повсякденному житті;
- ✓ вмінь використовувати знання про способи охорони природи та обережного, відповідального ставлення до неї.

Потреби в ціннісних орієнтаціях виступають мотиваційною основою, що формує цілі діяльності людини, її вчинки. Поняття «відповідальність» передбачає необхідність за щось відповідати [54]. Це робить необхідним у виховному процесі послідовно розвивати аксіологічні знання про ті об'єкти та процеси в навколишньому природному середовищі, які вимагають відповідального ставлення. Для вирішення завдань екологічної освіти особливе

значення набувають цінності: екологічна якість навколишнього середовища (природної, перетвореної, штучної), природні ресурси та вироби з них; пам'ятки культури. Усі ці об'єкти навколишнього середовища є цінностями, що задовільняють різноманітні потреби людини (і суспільства): практичні, пізнавальні, естетичні, моральні.

Використовуючи соціальний досвід людства, який закріплений у наукових знаннях, педагог поступово розвиває емоційні, естетичні та інтелектуальні здібності особистості, формує її світогляд, уявлення наукової картини світу. В результаті такого розвитку формується уявлення про виникнення проблем охорони природи та встановлення гармонійної взаємодії з природою [73]. Поєднання емоційного, інтелектуального та естетичного сприйняття навколишнього природного середовища є основою розуміння різноманітної цінності природи, що формує необхідну світоглядну позицію особистості.

Екологічна культура людини органічно пов'язана з особистістю, її різними сторонами та якостями, вона виникає як нове психічне утворення. Природно-наукова освіченість забезпечує пізнання закономірностей природи, зв'язків між нею та людиною. Багато педагогів відзначають, що екологічна культура особистості немислима поза її практичним ставленням до дійсності, яке формується на основі спільних зусиль вчителів та учнів [19]. Розвиток у свідомості населення, а особливо підростаючого покоління, такого естетичного та практичного ставлення до природи дозволить зберегти та відновити планету Земля у всій її різноманітності.

Виховане естетичне ставлення до навколишнього світу, людей, праці, до мистецтва повинно проявлятися і збагачуватися у взаємозв'язках із природою, у поведінці та діях, спрямованих на її збереження. Розвиток навичок та потреб учнів у естетичному сприйнятті природних явищ, у художніх враженнях, що збагачують духовно-змістовні мотиви, ставлення до природи, стимулює формування спрямованості учнів на активну позицію екологічно культурної особистості.

Вітчизняна педагогіка вперше обґрунтувала природничий аспект виховання завдяки Остапенку І. В., який вважав, що розповсюдження наукових знань є основою всебічного виховання дітей ще до початку систематичного навчання, у дошкільному віці [6]. Він також підкреслював постійні зміни в навколишньому середовищі, які відбуваються під впливом людської діяльності та природних процесів.

Гавриш О. М., розвиваючи ці ідеї, систематизувала природничий матеріал для дітей, вносячи поняття «бережливе ставлення до природи рідного краю та її охорона». Це поняття стало складовою частиною екологічної культури. Таким чином, виховання у контексті природи розглядалося як важлива частина педагогічного процесу завдяки праці педагогів, таких як Гавриш О. М., Остапенко І. В., які бачили важливість розуміння впливу природи на особистість дитини [6].

У 60-70-х роках ХХ століття спостерігалось збільшення інтересу до використання природи для комплексного виховання дітей, але проблема екологічного виховання ще не була активно обговорювана. Це було зумовлено тим, що людина вже мала значний вплив на природу, але ще не визначила наслідки цього впливу для неї самої та для навколишнього середовища. Найбільший прогрес у розвитку екологічного виховання спостерігався у 80-90-х роках ХХ століття. Проблеми освіти в галузі навколишнього середовища стали обговорюваними на національному та міжнародному рівнях. Спільно зі спеціалістами ЮНЕСКО та ЮНЕП була розроблена система заходів, в рамках Міжнародної освітньої програми з питань навколишнього середовища. Перша Міжурядова конференція з освіти в галузі навколишнього середовища, що відбулася у 1977 році в Тбілісі, визначила мету, завдання та принципи розвитку екологічної освіти. Наукові дослідження в цей період проводились В. С. Крисаченко, С. Б. Кримський, М. А., Голубець та іншими [11]. Вони визначили мету, принципи, завдання та зміст екологічної освіти. Концептуальні положення були уточнені щодо впливу екологічного виховання на окремі навчальні предмети, позанавчальну діяльність та вікові групи.

РОЗДІЛ 2

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

2.1. Взаємозв'язок екології та культури: погляди різних філософських шкіл.

Праця, свідомість і мова виділили людину з природи. Здатність до праці є суттєвою характеристикою людини. Якщо тварини пристосовуються до середовища, то людина пристосовує середовище до своїх потреб. І чим більш освідмленою ставала діяльність предків людини, тим більш суттєвим ставав вплив на середовище. У сучасному світі особливої гостроти набули екологічні проблеми. Проте про екологію зазвичай говорять тоді, коли хочуть звернути увагу на незадовільні умови існування та розвитку чогось [44]. Так, до кола екологічних досліджень входять причини та наслідки зникнення окремих видів рослин і тварин, забруднення природного середовища, погіршення якості життя людей і т. д. [75]. Головною теоретичною і практичною задачею екології є вивчення і розкриття закономірностей цих процесів, вміння керувати ними в умовах необхідної індустріалізації та урбанізації нашої планети. Головною причиною загострення екологічних проблем є техногенна діяльність людей, яка викликає небажати прояви природних стихій. Фактором, який загострює екологічні проблеми, стало також різке збільшення чисельності населення в світі в ХХ ст., що призвело до збільшення тиску на навколишнє природне середовище.

Негативно впливає на екологічну ситуацію в світі, в регіонах і в окремих країнах традиційне споживацьке ставлення людини та суспільства до природи та ресурсів. Збагачення певних підприємницьких кіл продовжується за рахунок природи без належного врахування наслідків для природного середовища проживання людей [13]. Загострення екологічних проблем поставило під

сумнів безпеку та саме існування людського суспільства, а також його здатність адекватно реагувати на виниклі загрози та виклики.

Філософія завжди відображала проблеми буття людини та природи, прагнучи надати певну гармонію їх взаємодії на основі духовного сприйняття людиною себе та світу природи і, відповідно, духовної діяльності, спрямованої на перетворення природи. Філософія досягла багато у розумінні та уточненні екологічних проблем, які існують у сучасному світі [69]: філософи надають узагальнене світоглядне трактування екологічних проблем; у філософії відбувався активний процес формування понятійно-категоріального апарату щодо проблем взаємодії людини, суспільства та природи, екології і, відповідно, формування екологічної форми суспільної свідомості; у філософії разом із наукою та іншими видами духовної діяльності активно здійснюється процес пошуку найбільш ефективних шляхів вирішення екологічних проблем сучасності. Слід зазначити, що низка досягнень науково-філософської думки заслуговує особливої високої оцінки, оскільки вони справляють прямий та достатньо значний вплив не лише на свідомість людей, але й на їх практичну, у тому числі екологічну, діяльність. Основоположні положення цієї концепції відображає відомий принцип біоетики «благополуччя перед життям» [77]. У сучасній філософській та етичній думці цей принцип отримав подальший розвиток та модифікацію у принципах екологічної етики, біоетики, включаючи біоетику в медицині. Це одне з перспективних напрямків розвитку етики та взагалі філософської думки на сучасному етапі.

Важливе значення має концепція сталого екологічного розвитку, розроблена та запропонована світовій спільноті колективно низки інститутів, установлених ООН з проблем екології та включена у багато нормативних документів, прийнятих на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Вперше ця концепція була прийнята як керівництво до дії на конференції ООН з навколишнього середовища в Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Однак при всій важливості та значущості результатів науково-філософської діяльності з проблем екології досягнути недостатньо. В.І. Вернадський

зауважував, що людство в цілому представляє собою потужну силу, «перед його думкою та працею виникає проблема про трансформацію біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого».

Однак загалом екологічні проблеми на практиці наразі ефективно не вирішуються. Об'єднання зусиль у цій сфері відбувається повільно. Узгоджених дій недостатньо. Соціальна філософія, вивчаючи причини деградації середовища проживання людини та заходи щодо її захисту та вдосконалення, сприяє розширенню сфери свободи людини шляхом створення більш гуманних відносин як до природи, так і до інших людей. Філософська думка бере участь у формуванні екогуманізму у свідомості та поведінці людини та різних соціальних верств. Від поширення екогуманізму в суспільстві в значній мірі залежить формування відносин людини та суспільства до природи, а, отже, і підходи до вирішення екологічних проблем. Ставлення людини до природи завжди опосередковується суспільними відносинами та структурами, перш за все політичною системою та виробничими відносинами. Тому філософська думка, прояснюючи сутність взаємодії суспільства та природи, екологічних проблем, повинна здійснювати свій орієнтуючий, світоглядний вплив не лише на окремих осіб, а й на прийняття в суспільстві думок, цінностей, норм, установок, на духовну культуру загалом [77]. Будь-яка соціальна система повинна перебувати в гармонії з природним середовищем, а свої засоби праці та способи використання природи, своє виробництво та споживання пристосувати до природних умов. До природних умов вона повинна пристосувати й свій спосіб життя, і свою популяцію, включаючи чисельність населення.

Останні роки в зв'язку з глобальними екологічними проблемами особливо актуальним стало застосування прикладної екології з різними напрямками та методами досліджень (промислова, медична, хімічна, сільськогосподарська тощо). Антропогенна діяльність призвела до екологічних проблем як регіонального, так і глобального масштабу, з'явилася потреба в проведенні спеціальних екологічних досліджень. Одним із сучасних напрямків вчені

представляють регіональну екологію, завдання якої полягають у вивченні екологічної ситуації в конкретному регіоні, оцінці впливу антропогенних факторів на існування екосистем [10]. Аналіз екологічної ситуації в будь-якій області базується на вивченні середовища існування живих організмів, включаючи людину. З позицій біоцентризму, динаміка та сучасний стан біоценозів - це основний показник стабільного стану екосистем. Однак в екосистемах, де антропогенне навантаження зростає, акцент слід змістити на зв'язки між навколишнім середовищем та здоров'ям людини, оскільки стан здоров'я населення в значній мірі залежить від природних і техногенних факторів. Екологія з урахуванням особливостей її структури, якби, створює фундамент для розв'язання проблем у сфері раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища, а також для створення сприятливих умов існування людської цивілізації в регіоні, на планеті [4]. Вона спрямована на трансформацію всіх соціальних форм діяльності сучасної людини: управлінської, виробничої, соціальної, охорони здоров'я. У результаті формування екології як науки з'явилася можливість передбачати наслідки господарської діяльності та надавати рекомендації: як вести промисловість, розвивати сільське господарство, не вичерпуючи ресурси середовища та не руйнуючи природні спільноти. Перший закон екології стверджує: «Що б ми не робили в природі, все викликає в ній ті чи інші наслідки, часто непередбачувані» [35].

Володіючи екологічними знаннями, людина знову відкриває навколишній світ, починає розуміти значення багатьох зв'язків та відносин у природі, які раніше здавалися другорядними. Як у свій час відкриття М. Коперника змінило уявлення людей про порядок всесвіту, так і знання екологічних закономірностей змінює уявлення людей про порядок в земній природі. Людина починає розуміти, що цей порядок не випадковий, він необхідний для існування та розвитку людини, для продовження людського роду. Шукаючи підходи до адекватного аналізу проблем екології, здається необхідним у процесі її дослідження реалізувати деякі методологічні принципи. Наприклад,

«виходити з того, що ступінь духовності суспільства визначає міру його відповідності вищої меті людського буття – співтворчості людини та Природи» [49]. Сутність сучасної екологічної проблеми полягає в глобальній зміні природного середовища існування людства, в швидкому зменшенні його ресурсів, в ослабленні відновлювальних процесів в природі, що ставить під сумнів майбутнє людського суспільства.

Головною причиною загострення екологічних проблем є техногенна діяльність людей, яка викликає негативні прояви природних стихій. Фактором, який загострює екологічні проблеми, є також різке збільшення чисельності населення у світі в ХХ столітті, що призвело до зміцнення тиску на навколишнє природне середовище. Негативно впливає на екологічну ситуацію у світі, в регіонах і в окремих країнах традиційне споживче ставлення людини та суспільства до природи та ресурсів [50].

Останні десятиліття особливо катастрофічними для людини та суспільства і для природних систем були такі явища та процеси, як стихійні аномалії у вигляді повеней, посух, пожеж, температурних коливань, ураганів та інших подібних явищ; скорочення площ зайнятих лісами, зниження родючості ґрунтів, скорочення біорізноманіття; скорочення життєважливих природних ресурсів, необхідних для суспільства, за багатьма позиціями, зміна деяких географічних показників, таких як озоновий шар, газовий склад атмосфери, радіаційне забруднення та ін [59].

Для подолання екологічної кризи необхідне вдосконалення моралі та екологічної свідомості людини [61]. Сучасна філософія комплексно осмислює значення матеріального та духовного факторів у вирішенні екологічних проблем. Мова йде про формування екологічної культури, нового екологічного світогляду. Це означає, по-перше, твердження принципу гармонії людини та природи, по-друге, формується принцип особистої відповідальності кожної людини та колективної відповідальності людства за все живе на Землі.

Проаналізувавши основні напрямки екофілософської доктрини, ми можемо зробити висновок про те, що сучасне людство викликано гармонізувати всі традиційні види взаємодії людини з природою:

- використання її природних багатств;
- охорону природи як середовища існування людини;
- розумне регулювання природних процесів.

«Екологічне питання» для людини - це питання її способу буття в природі, її місця у світі. Проблема єдності людини і природи пронизує всю історію культурного самопізнання людства. Філософія розробляє її своїми методами - через теоретичне осмислення світу в його загальних визначеннях. Філософський погляд на сучасну екологічну ситуацію може бути важливим для правильної постановки екологічної проблеми. Потреба у філософському підході завжди зростає в складні періоди розвитку суспільства, і філософський аналіз особливо важливий при ускладненні будь-якої проблеми [67]. При цьому положення потребує ефективних рішень. Така ситуація склалася зараз у взаємовідносинах людини з природою. Філософія може допомогти у вирішенні екологічних проблем у різних напрямках, оскільки вона сприяє розвитку нового суспільного світосприйняття, орієнтованого на потребу подолання екологічних протиріч. Сьогодні все більше людей приходять до усвідомлення непорядкування свого та сучасного життя та шукають вихід із складеної ситуації [3]. Рухи «зелених», екологічні рухи, пошуки нової моралі, педагогічні експерименти та рухи, рух за нову тілесність – все це початки нової альтернативної світової культури.

Спостереження підказують, що ми живемо в перехідний час, коли завершується існування і розвиток одного типу людини, складаються умови для утворення іншого типу. В цих умовах потрібно готувати умови для формування людини майбутньої культури та цивілізації. Така робота передбачає, з одного боку, практичне втілення нових форм життя, нових досвідів спілкування та спільного проживання, з іншого – інтелектуальне забезпечення, формування світогляду.

2.2. Роль релігійних та етнічних традицій у формуванні екологічної культури

В екологічні практики релігійні дії вносять етичний компонент – особливе ставлення до навколишнього середовища, спроможне забезпечити стійкий розвиток суспільства [9]. М. Вебер підкреслював, що в релігії дослідника повинні цікавити не її «сутність», а умови та взаємодія спільної діяльності певного типу та можливість враховувати суб'єктивні переживання, уявлення та цілі окремої людини [63]. Для об'єктивного аналізу екологічних практик необхідно розширення дослідницького поля для з'ясування світоглядних особливостей сприйняття природи в різних релігіях, попередньорелігійних системах. Використання релігійного підходу дозволяє виділити суспільні форми екологічної практики на різних етапах розвитку людської спільноти, в різних релігійних системах і формах сприйняття природи людиною.

Однією з глибинних складових розвитку людського суспільства є міфологічна форма суспільної та індивідуальної свідомості. Вона знайшла прояв у екологічних практиках та культурних проявах. Універсальною характеристикою практики є культура у єдності матеріально-перетворювальної діяльності та процесу пізнання в історичному процесі розвитку міфологічної свідомості. Екологічні аспекти практики присутні в міфологічній свідомості народів, які перебувають на різних рівнях культурного, історичного та соціального розвитку. Особливості цієї свідомості полягають у перенесенні на всю природу людських рис [9].

Екологічні уявлення в міфологічній свідомості завжди були емоційно забарвлені, поєднували чуттєве та раціональне. Чуттєве сприйняття різних природних матеріальних об'єктів, чуттєва діяльність, зауважував К. Леві-Стросс, також мають інтелектуальні аспекти, вони «інтуїтивно ніколи не замикаються на себе, але оформлюються у вигляді тексту, сформованого спільною дією органів чуттів та розуму» [17]. У складній ієрархічній структурі міфів склалася класифікація різноманітних природних явищ, які відбуваються в

щоденному житті. У міфологічній свідомості не було розмежувань між природними та надприродними явищами, що стане характерним для релігії в більш пізні часи.

У ранніх формах прояву екологічної практики особливостями міфологічного свідомості було одухотворення природи. «Для примітивних людських племен сонце і зорі, дерева і річки, хмари і вітри стають особистими одухотвореними істотами, які живуть подібно до людей або тварин і виконують призначені їм у світі функції» [11]. Особливості прояву міфологічного свідомості в ранніх формах екологічної практики та її виділення з навколишнього світу помітні вже на стадії антропосоціальної організації суспільства. Пізніше вони знайшли відображення в ранніх релігійних віровченнях, таких як фетишизм, тотемізм, анімізм, шаманізм. Відокремлення в свідомості ідей об'єктів природного світу від самих об'єктів дозволило людині конструювати власну реальність, зумовлену природно-географічними умовами, етнічними формами природно-господарської діяльності та особливостями історичного розвитку, де в міфологічній свідомості роль загальних понять про прості та складні природні явища (небесні, земні, атмосферні, морські тощо) відіграли божества.

Поклоніння та страх перед духами вилилися в певну екологічну практику та особливий культовий релігійний обряд – чародійство, чаклунство, магію. У Західній Африці знаходиться небезпечна скеля, поблизу якої ніхто не наважується плисти, не принісши дару духу річки – тютюнового листа, горсти рису або келиха рому. У міфологіях різних народів, які створили розвинені цивілізації, залишаючись на ранніх стадіях культурного розвитку, існує безліч казок, які відносять до періоду анімізму, про богів, що керують силами природи, про духів скель, криниць, водоспадів, вулканів, про ельфів і лісових німф, які іноді доступні людському оку, коли кружляють при місячному світлі або збираються на своїх чарівних святах [71]. Такі істоти можуть уособлювати ті предмети, з якими їх пов'язують.

В основі екологічної практики лежить світогляд, що базується на ціннісних орієнтирах людини, в яких природі відводиться провідна роль, і в ранні періоди історії людства вона демонструвала єдність і спорідненість людини з оточуючим світом, так як людина відчувала себе невід'ємною частиною природного цілого. Основними формами господарської діяльності людини були збирання, полювання, рибальство, кочове та напівкочове скотарство. Сформована через адаптації в певному природно-ландшафтному середовищі в первісних спільнотах мисливців і рибалок екологічна практика характеризувалася дотриманням промислових правил і виявлялася в дотриманні сезону лову, відбірковості статі та віку звірів, у регулюванні розумних потреб добування, що зумовлювали зміну місць полювання.

Міфологічна свідомість продовжує існувати і у XXI столітті, проникаючи в екологічні практики [5]. Міфологічна свідомість, релігійні уявлення та культурні особливості господарювання виступають у якості основи буття малих народів. Вивчення конкретних природних умов, в яких здійснюється екологічна практика, дозволяє виявити складний комплекс культурних особливостей (наративів), побутових явищ, звичаїв, норм, систему ціннісних орієнтацій, що супроводжують ту чи іншу форму екологічних практик. Наприклад, буряти ходили молитися ліщині з проханням про здоров'я, благополуччя, потомство. Обираючи молоде міцне дерево, вони обводили його смугою тканини, стрічкою, запалювали лампаду і обходили кілька разів навколо дерева, висловлюючи свої прохання. В основі багатьох релігійних обрядів лежать почуття вдячності, благоговіння, усвідомлення крихкості екологічного середовища, що також проявляється в міфологічній свідомості північноамериканських індіанців, відображаючійся в екологічних практиках. У релігійних уявленнях корінних американців, що мають свій початок у міфологічній свідомості, світ розглядається як певний безперервний процес, а основна його функція зводиться до підтримання балансу в природі та гармонії з нею людства [26].

В США протягом тривалого часу придушувалися будь-які релігійні віровчення та прояви самобутньої культури, а також і мови корінного населення. Священні території, що розташовані поза територіями резервацій, не охоронялися. Як кажуть самі індіанці, «відберіть у нас землі – і ми помremo. Помре індієць всередині нас», «Земля – наша мати, вода – дар богів. Як можна присвоїти собі святиню?!» [66]. Американські індіанці сьогодні отримали можливість популяризувати свої духовні та екологічні практики. Семінар «Духовність американських індіанців», який відбувся 6 травня 2006 року, на якому кілька індіанських старійшин виступили перед релігійними лідерами протестантів, католиків, мусульман, буддистів та юдеїв з 16-годинним курсом презентацій про духовний бік життя корінних американців, їх релігії, ритуалів і церемоній, цінностей, світосприйняття, міровідчуття, став першим формальним визнанням індіанських релігійних віровчень, а також можливістю виправлення помилки політики геноциду минулого.

Екологічні практики та типи природокористування автохтонного населення можна виділити в дві великі групи – пасовищне скотарство та промисловість. Найбільш характерні та численні національні екологічні практики, що базуються на традиційному укладі життя, зберегли великомасштабні оленеводи – ненці, частина комі-зирян на Європейському і Сибірському Північному, північні групи якутів, коряки, карелі та саамі [7].

Екологічні практики традиційного укладу життя здійснюються в повній гармонії з природним середовищем. Для них характерні обережне ставлення до пасовищ та релігійні віровчення, зберегли риси анімізму, покори людини перед стихійними силами природи. Крім того, розвинуті культу святих місць (на вододілах) у пасовищних скотарів, рівнинні та пасовищні скотоводи мають традиції непереслідування деяких птахів і допомагають автохтонному населенню зберегти етнічну культуру. Відродження субетнічної ідентифікації та традиційних форм екологічних практик стає вигідним автохтонному населенню не лише з точки зору відродження етносу та його культурних цінностей, але також з точки зору задоволення економічних інтересів.

Міжнародні інституції відмовляються фінансувати великі проєкти у сфері енергетики без укладення угод між компаніями та традиційними користувачами землі [21]. Всесвітній банк випустив директиву «Корінні народи», яка зобов'язує видобувні компанії представляти програми реабілітації корінного населення перед тим, як звертатися за кредитами на реалізацію проєктів розробки корисних копалин.

Однак ця директива має двозначний характер, оскільки разом з обережним ставленням до тундрових пасовищ оленеводи вирубують ліс, активно полюють на пташині гнізда, які є важливим джерелом вітамінів для дітей. Екологічна практика автохтонного населення загалом ґрунтується на уявленні про цілісно сприйнятий світ, де людина відчуває себе частиною природи, а водночас намагається розуміти і впливати на неї у потрібному для себе напрямку. Магічні обряди і шаманізм пов'язані з уявленням про містичну спільність, злиття людини з явищами природи та тими територіями, на яких він живе, і з вірою в можливий вплив на навколишнє середовище [33].

З розвитком цивілізацій суспільство все більше впливає на навколишнє середовище, формуючи прийнятний для себе штучно створений матеріальний світ. Але штучне середовище включає в себе не лише засоби виробництва, джерела енергії, предмети праці, природні ресурси, але й культурно-суспільне свідомість, духовний світ людей. Суспільна свідомість включає науку, культуру, освіту, мораль, ідеологію та релігію, що визначають екологічні практики цивілізацій. Культура є визначальним у існуванні тої чи іншої цивілізації, а цементуючим суспільством феноменом виступає релігія. Погоджуємося, що формоутворюючим цивілізаційним фактором є не етнічний склад, не політична реальність, а саме культурний феномен – релігія, оскільки релігія соціально організовує та упорядковує спонтанне суспільство [78]. Розвиток суспільства та формування аграрної культури призвело до зміни екологічної практики та функції релігії. Соціологічне дослідження функцій релігії, а також виявлення її інтегративних функцій займався Еміль Дюркгейм, він пов'язував інтегративну функцію релігійних віровчень та обрядів з впливом

на індивідуальну свідомість. Релігійний вплив здатен формувати соціальну відповідальність, колективну солідарність та виступати механізмом соціального контролю.

Еллінська культура, по суті, – «морська» цивілізація, на відміну від «річкових» цивілізацій Єгипту, Індії, Межиріччя, характеризувалася значним геолого-географічним різноманіттям. Екологічна практика цього періоду була спрямована на усвідомлення та реалізацію місця людини в природі. «Усеосяжний зв'язок явищ природи не доводиться в деталях: він є для греків результатом непосреднього споглядання. У цьому недолік грецької філософії, через який вона мала в подальшому уступити місце іншим поглядам. Але в цьому ж полягає і її перевага над усіма пізнішими метафізичними противниками» [4, с.369].

Взаємодія античного соціуму з навколишнім середовищем також мала двозначний характер: з одного боку, вона включала екологічні експертизи, які проводилися у сенаті при будівництві складних ірригаційних та каналних споруд, дамб, а з іншого – забруднення життєвого простору, скарги греків до різних державних інстанцій на забруднення афінського порту Пірей, а римлян – на засміченість Тібру. Разом з тим, будувалися складні відведені споруди для міських стічних вод, які очищалися за допомогою біоценозів.

Зміна господарсько-культурного типу та перехід до аграрної культури отримав назву неолітичної революції, а перехід від присвоєної економіки до економіки виробничої. Екологічні практики цього періоду характеризувалися вирубкою та спалюванням лісів на значних територіях, які ставали придатними для землеробства. Відбувалося зміння ландшафтів, виникали обширні пожежі, в результаті гинули ліс і тварини. У релігійних віровченнях ця форма екологічної практики відобразилась в численних аграрних культах, які спрямовані на забезпечення родючості землі.

Релігійні віровчення встановлювали родинні зв'язки між людиною та навколишнім світом. У аграрних цивілізаціях у долинах великих рік Ніла, Євфрату, Тигру, Інду, Хуанхе сформувалися форми екологічних практик,

обумовлені особливостями цих регіонів: сприятливим кліматом для зайняття землеробством, родючими землями та затопленнями повноводних рік, дикоростучими рослинами, які стали основою для сільськогосподарських культур, а також жили дикі тварини, які були одомашнені, в релігійних системах та культурі, етиці, а також в магічних діях і формах міфологічного усвідомлення, але і в найдавніших пам'ятках писемності існують екологічні аспекти взаємовідносин з природою, характерні саме для них [7].

Єгипетські жерці розробляли певні норми природокористування, враховуючи практику ірригації та меліорації, для якої характерна чітка зміна сезонної кліматичної періодичності, розробку календаря, виділяючи священних тварин і священні місця для підтримання рівноваги всієї екосистеми долини ріки Ніла. Духовна практика відданості та захоплення річкою, яка визначає життя людей і природи, наповнена поклонінням єгиптян перед навколишнім середовищем та розумінням повної залежності від її ритмів і капризів.

Вавилонсько-асирійська міфологія менш зоологічна, ніж єгипетська, мала більш складну космологічну міфологію, що відображала природний ритм гірського середовища, піддається затопленням та поводкам, значна роль в ній відводилася відданості рослинності, ірригаційному землеробству. В ній відбилася політична, економічна та екологічна нестабільність. Через усю літературу про Гільгамеша проходить мотив боротьби з кедровими лісами. «Кедри обрізаючи, вони беруть їх з радістю. Жрець Гільгамеш бере їх з радістю» [6]. Кедрові ліси могли символізувати і ворожк природне середовище, і боротьбу з чужоземними народами, з якими неперервно воювали шумери і вавилоняни. Зв'язане з підкоренням природи хвилювання закінчується загибеллю названого брата Гільгамеша – Енкіду [6].

У традиційних ранніх цивілізаціях Межиріччя, Єгипту, Китаю процес пізнання природи відбувався вже на науковій основі. Накопичення емпіричних даних про протікання різних природних процесів, розвиток системи обліку дозволяли з високою точністю передбачати настання природних катаклізмів, покращувати процес сільськогосподарського виробництва, досягати

досконалості в будівельному мистецтві. У традиційних ранніх цивілізаціях процес пізнання природи носив утилітарний характер.

Індуїзм, що виник в найстарішій аграрній цивілізації долини річки Інд, пройшов декілька стадій історичного розвитку, «сутність сільських релігійних обрядів значно відрізняється від релігійної філософії індуїзму» [1]. Екологічні практики індуїзму характеризують всеосяжність і співчуття до всього живого. В релігійних віровченнях ідея родючості землі перепліталася з уявленнями про плодovitість самої людини [8].

Отже, можна зробити висновок, що екологічні практики пронизують всі культурні шари в розвитку цивілізації. При цьому міфологія та перші релігійні системи, як показує аналіз, формували екологічні практики за рахунок екологічних образів різних релігійно-світоглядних систем. Все зазначене також дозволяє підкреслити важливість релігійних і релігійно-світоглядних систем і внутрішньорелігійних комунікативних процесів для формування обережного ставлення до навколишнього середовища людини та суспільства, забезпечення людству сталого розвитку.

2.3. Аналіз досвіду реалізації програм та проєктів з підвищення екологічної культури.

Екологічна політика має базуватися на всебічній оцінці економічних і екологічних ресурсів, необхідних для життєдіяльності та розвитку суспільства. Ця оцінка має враховувати потреби як людей, так і всіх живих істот у біосфері. Щоб забезпечити ці потреби, державні органи, посадові особи та суспільство в цілому повинні розуміти та застосовувати екосистемний підхід у плануванні та управлінні національним розвитком.

Аналіз природоохоронного законодавства України виокремлює кілька основних функцій, які виконуються на рівні держави та окремих суб'єктів господарювання, таких як: прийняття нормативних актів, координація екологічної діяльності, планування використання природних ресурсів, охорона природи, екологічне нормування, екологічна експертиза, ліцензування та

сертифікація, екологічний аудит, моніторинг стану довкілля, екологічна освіта, контроль за використанням природних об'єктів та розв'язання суперечок з питань навколишнього середовища [9].

Ці функції є основою для заходів з охорони навколишнього середовища та забезпечують умови для раціонального використання природних ресурсів. Все це відображається в природоохоронній політиці держави, яка передбачає системні заходи і цілеспрямовані дії органів влади на всіх рівнях ієрархії, спрямовані на досягнення екологічної безпеки, збереження якості навколишнього середовища, раціональне природокористування та створення безпечних умов для життя людей.

Мета національної екологічної політики полягає в покращенні стану довкілля України та реалізації національних планів щодо охорони навколишнього середовища шляхом переходу до сталого економічного розвитку та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування.

Ця політика ґрунтується на кількох принципах [20]:

1. Рівності трьох складових розвитку – економічної, екологічної та соціальної, що передбачає пріоритет сталого розвитку та врахування екологічних наслідків прийнятих економічних рішень.
2. Екологічної відповідальності, що передбачає відшкодування будь-яких порушень законодавства про охорону навколишнього середовища.
3. Запобігання, яке включає аналіз та прогнозування екологічних ризиків, проведення державного моніторингу навколишнього середовища.
4. Інтеграції екологічних цілей у секторальну політику на рівні економічних та соціальних цілей.
5. Запровадження стимулів для зменшення негативного впливу на довкілля та відповідальності користувачів за стан природних ресурсів.
6. Партнерства та залучення всіх зацікавлених сторін до реалізації екологічної політики.

7. Використання найкращих технологій та знань для розроблення, оцінювання та впровадження ефективних та економічно вигідних заходів екологічної політики.

Нормативно-правові інструменти у сфері екології спрямовані на створення правової основи для управління якістю навколишнього середовища, регулювання суспільних відносин з урахуванням екологічних та економічних інтересів у соціально-економічному розвитку. Вони спрямовані на зменшення шкоди довкіллю та здоров'ю людей, обмеження господарської діяльності, що негативно впливає на екосистеми, впровадження ефективних методів господарювання та використання природних ресурсів. Регулювання відбувається через законодавство, яке визначає правовий статус суб'єктів природокористування, встановлює обов'язки та права підприємств у сфері охорони навколишнього середовища. Держава також встановлює стандарти та норми для контролю за використанням природних ресурсів та взаємодії суб'єктів з державними органами. Одним з ключових завдань адміністративних інструментів державного еколого-економічного регулювання є залучення всіх суб'єктів природокористування до процесу гармонізації їх відносин з довкіллям. Це досягається за допомогою екологічних стандартів та норм, екологічних лімітів, моніторингу стану довкілля, екологічної експертизи та застосування штрафних санкцій. Україна визнала необхідність екологічного аудиту ще в 90-х роках, а закон про це було прийнято у 2004 році. Закон визначає об'єкти, які підлягають обов'язковому аудиту, наприклад, при банкрутстві, приватизації, передачі в оренду чи комунальну власність, а також в інших ситуаціях. Фінансування для проведення екологічного аудиту може надаватися з фондів Держмайна, зокрема під час приватизації. Основними замовниками аудиту в Україні є зазвичай іноземні інвестори та фінансові установи, які хочуть забезпечити себе від відповідальності за забруднення та аварійні ситуації на об'єктах [9].

Проблеми, пов'язані з впровадженням екологічного аудиту в Україні, включають наступне:

1. Уникання обов'язкового екологічного аудиту, яке часто призводить до формального проведення аудиту при приватизації державного майна.
2. Низький рівень кваліфікації багатьох українських екологічних аудиторів і недостатня кількість досвідчених фахівців у цій галузі.
3. Недостатня якість звітів про екологічний аудит через відсутність доступу до екологічної інформації та зразків звітів, що ускладнює їх обговорення і покращення.
4. Неврегульованість питань та визначень, таких як обмеження на проведення екологічного аудиту, відповідальність за попереднє забруднення тощо.
5. Відсутність централізованої системи збереження інформації про стан довкілля, що ускладнює проведення аудиту.
6. Складність доступу до дозвільних документів у центральних і місцевих органах, яка ускладнює проведення екологічних аудитів.
7. Відсутність методичного забезпечення, що враховує галузеві особливості технологічних процесів.
8. Недосконалість законодавства з питань екологічного аудиту, зокрема відповідальності за попереднє забруднення та відсутності переліку об'єктів, які становлять підвищену екологічну небезпеку.

Серія міжнародних стандартів ISO 14000 є визнаним міжнародним інструментом для охорони навколишнього середовища в Україні.

Нинішній економічний механізм екологічного регулювання в Україні має деякі позитивні аспекти. По-перше, він створив основу для впровадження системи платного природокористування. По-друге, цей механізм забезпечує потрібні фінансові ресурси для боротьби з забрудненням навколишнього середовища. Однак деякі складові цієї системи досі лише існують формально, не знаходячи практичного втілення. Багато екологічних інструментів існують лише у законодавчих документах, а не втілюються на практиці [70]. Відомий механізм природокористування в основному примушує компанії дотримуватися екологічних стандартів через законодавчий тиск, а не спонукає їх

використовувати більш екологічно безпечні методи. Це гальмує природозбережувальну діяльність і обмежує впровадження екологічно орієнтованих інноваційних технологій, що призводить до погіршення стану довкілля. Хоча цей механізм не ефективний у збереженні довкілля, він успішно забезпечує доходи для державного бюджету через збори та платежі за природокористування. З 2000 року спостерігається зростання бюджетних надходжень від таких зборів, що свідчить про зростання фіскальної ролі цієї системи. Основні видатки на охорону природи здійснюються за рахунок державного бюджету, оскільки місцеві фонди природоохоронних заходів обмежені. Таким чином, проблема фінансування екологічних програм і природоохоронних заходів в Україні має дві сторони: обсяг фінансування та ефективність механізму фінансування.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Проблеми та виклики в розвитку екологічної культури сучасності.

Формування екологічної культури постулюється як основна мета цивілізаційного розвитку і невід'ємна умова продовження життя на планеті. Завдяки мас-медіа, які тиражують і популяризують високі ідеологічні цінності, підміняється істинний глибокий зміст філософських понять «екологічна культура», «екологічна свідомість». Він замінюється пустотними сутностями з легкою змістовною оболонкою [70]. Таким чином, в суспільстві поступово створюється неправильний асоціативний контекст, завдяки якому розвиваються негативні, нігілістичні і навіть цинічні соціальні настрої.

З'явилося екологічне кіно, екологічна їжа, екологічна мода, екопоселення, екобізнес, різноманітні екофестивали та багато іншого з приставкою «еко». Це різноманіття зробило життя в стилі «еко» скоріше трендом, модною тенденцією, аніж пріоритетною, життєво важливою і єдино можливою перспективою розвитку для всіх без винятку соціальних інститутів, для суспільства загалом. Тим складніше сьогодні стає говорити про справжні значення науки екології, яка зароджувалася саме як наука з властивими лише їй принципами, екологічною культурою і формуванням екологічної свідомості. Наразі процес девалвації екологічної науки, нестача професійного підходу, системного підходу як до вивчення, так і трансляції екологічних цінностей, екологічній просвіті [18].

Історично проблематика почала вирішуватися поступово і досить давно. Ми можемо говорити про століттями наростаючі відносини людини і природи, про розвиток цивілізації, як процесу все більшого і агресивного протиставлення себе природі. Однак саме з середини ХХ століття, коли екологічні проблеми

набули глобального характеру, і причини їх, очевидно, виводилися з загострених відносин цивілізації і природного середовища, можна говорити про розвиток екології як науки, передусім, соціальної, філософської [17]. Насправді екологія сьогодні представляє собою складну міждисциплінарну науку, що є яскравим прикладом синергетичності наукової картини світу. У науковому світі ведеться розмова про екологічну інтеграцію сучасного наукового знання: соціально-гуманітарних, природничих і технічних наук, робляться спроби щодо формування системної екології, заснованої на біо-соціо-духовній сутності людини. З'явилися і розвиваються такі прилеглі науки, як соціальна екологія, екологічна психологія, екологічна економіка, екогеографія, геоекологія і т. д [1]. Перехід же до екологічної культури — це перегляд всіх галузей людського знання і всього поля духовної культури. Настала мить, коли необхідність якісної зміни цивілізаційного світогляду очевидна.

Ідея екологічної культури тісно пов'язана з ідеями глобального еволюціонізму, інтегрального наукового напрямку про еволюцію неорганічного, органічного та соціального світів і їх тісної взаємодії [10]. Духовно близька екологічній культурі і теорія коеволюції, теорія співрозвитку людини і природи, людини і біосфери. Колективний розум і колективна воля виявляються здатними забезпечити спільний розвиток (коеволюцію) природи та суспільства. Ланцюжком, що об'єднує всі ці концепції, безперечно, є ідея єдності розвитку людства, цивілізації та природи, космосу, ідея теологічно передбаченої еволюції Всесвіту.

У 70-х роках минулого століття американський вчений Б. Коммонер сформулював основні закони екології.

Перший закон. Все пов'язане з усім. Це закон про екосистеми та біосферу, що звертає увагу на загальну зв'язаність процесів і явищ у природі.

Другий закон. Все повинно кудись зникати. Це закон про господарську діяльність людини, відходи від якої неунікнені, тому необхідно думати, як про зменшення їх кількості, так і про подальше їх використання.

Третій закон. Природа «знає» краще. Це закон розумного, свідомого природокористування. Неможливо забувати, що людина — також біологічний вид, що вона — частина природи, а не її володар.

Четвертий закон. Ніщо не дається дарма. Або, в іншому перекладі, за все рано чи пізно, доведеться платити. Це закон раціонального природокористування. Вчений звертає увагу на те, що глобальна екологічна система представляє собою єдине ціле, і все, що витягнуте з природи, повинно бути відшкодовано. Вилучення хоча б одного складника зі складної системи, ім'я якій біосфера, неухильно викликає системні руйнування та зміни.

Смисловий поворот цих загальних законів екології в лоно соціальної екології подає нам їх у іншому ракурсі. У системі людських відносин, у культурології діють по суті ті самі фундаментальні закони взаємодії всіх членів спільноти на стан стійкості всієї системи. Як людство не існує поза біосферою, відокремлено від Космосу, від процесів, що відбуваються в них, так і сама людина є незамінною складовою загального кругообігу обміну речовин, енергії та інформації [8]. Завданню відчутти своє справжнє призначення та місце в цій біо-гео-соціо-системі були присвячені праці В. І. Вернадського.

Поняття «соціальна екологія» спочатку було застосоване американськими соціологами Р. Парком і Е. Берджессом для вивчення особливостей впливу урбанізованого середовища на людину та людські колективи [19]. В основі поняття «екологія» в початковому розумінні, яке вкладав в це поняття Е. Геккель, лежала системність, взаємовплив всіх учасників вивченого біо-суспільства. Закони біо-спільноти також діють застосовно і до соціо-спільноти.

Екологізація всіх суспільних процесів повільно, але йде, однак сьогодні ми говоримо про те, що духовна, аксіологічна, соціальна основа проблематики як ніколи гостра, і є базисною, без вирішення якої всі інші інтегральні екологічні моменти неефективні, а часом і безглузді.

Формування екологічної культури — процес соціально-світоглядного перевороту, в першу чергу це соціально-гуманітарна проблематика. І, разом з тим, це ниточка, що з'єднує екологічні науки в єдине ціле.

Екологічна культура, у більш формальному тлумаченні, — це система особливих взаємин людини і природи. «Екологічна культура передбачає такий спосіб життєзабезпечення, при якому суспільство системою духовних цінностей, етичних принципів, економічних принципів, правових норм і соціальних інститутів формує потреби і способи їх реалізації, які не створюють загрози життю на Землі».

Проблеми охорони природи, заповідної справи, раціонального природокористування, економічних механізмів, політичної екології, в кінцевому рахунку, так чи інакше, стикаються з проблемою формування цінностей, моральних принципів, «екологічного імперативу», поняття якого було введено українським вченим, академіком Міненко О. О. Важко не погодитися, що будь-які норми, методи силового, регламентуючого впливу не будуть ефективні, не стануть загальними цивілізаційними принципами, поки вони не стануть внутрішньо осмисленими, мотиваційно підкріпленими в суспільстві і особистісно-зумовленими нормами поведінки кожного [24].

Охорона навколишнього середовища, саме природоохоронна тематика, занадто далека від основної ідеї екологічної культури, тієї ідеї, суть якої розвивали В.І. Вернадський, В. С. Крисаченко, С. Б. Кримський, М. А., Голубець (поклоніння перед життям, новий гуманізм) [11]. Тому збільшення кількості різноманітності різних практичних масових заходів екологічної спрямованості не прямує до свідомості подальшого залучення суспільних груп в еколого-орієнтовану діяльність.

Розвиток свідомої діяльності особистості, формування особистісних характеристик, світогляду відбувається, безумовно, ще в ранньому дитинстві. Цей період у розвитку людини, період її соціалізації, важливий настільки, що, за ідеєю, все соціальне середовище, яка оточує його, повинно сприяти розвитку екологічної свідомості, вивченню екологічних навичок і вмінь. Але це поки лише теорія. Ролі виховання у формуванні екологічної свідомості та культури, на мій погляд, сьогодні отримують недостатню увагу. Розвиток екологічної культури лише на основі традиційної освіти не завжди є ефективним. Навчальні

заклади та програми, через специфіку своєї діяльності, не можуть повністю взяти на себе завдання еколого-естетичного та еколого-етичного характеру, які, на нашу думку, є ключовими у формуванні екологічної культури суспільства та свідомої, внутрішньо-вмотивованої особистості [21].

В освітніх практиках акцентується на раціональному сприйнятті предмета, на розвитку певних навичок та вмінь. Останніми роками в системі освіти України відбулися революційні зміни, спрямовані на перехід до розвивальної, соціалізуючої та особистісно орієнтованої. Однак сучасна реальність полягає в тому, що результат педагогічної діяльності, перш за все, полягає в обізнаності учнів з екологічними проблемами та шляхами їх запобігання. Джерел інформації та самої інформації про екологічні проблеми та безпеку довкілля багато. Однак проста наявність інформації та потенційна можливість її отримання не гарантує не тільки формування цілісного уявлення про екологічну проблематику, а й здобуття відповідних навичок та вмінь, а головне, внутрішню потребу в екологічній поведінці.

У цьому контексті просвітницькі установи вирішують актуальні питання духовних та ціннісних орієнтацій, займаються екологічною психологією, етикою, естетикою, впроваджують у практику особистісно-діяльнісний підхід, займаються систематизацією екологічної інформації та забезпечують до неї доступ. Все це разом створює еколого-просвітницьке середовище для розвитку екологічно-орієнтованої особистості та суспільства.

Зв'язок між організаціями екологічної просвіти, які мають на меті формування фундаменту екологічної свідомості, і освітніми організаціями, що займаються екологічною освітою, часто не має системного та регулярного характеру. Це внаслідок відомчої роз'єднаності та наявності методичних та функціональних відмінностей у діяльності освітніх та просвітницьких установ. Здається, очевидним, що системний характер екологічного знання повинен сприяти усвідомленню необхідності тісної організаційної, методичної та фактичної взаємодії між усіма учасниками освітнього, виховного та просвітницького процесу [68].

Бібліотеки України протягом близько 30 років вже є активними учасниками процесу формування екологічної культури українського суспільства, займають свою нішу в цьому складному процесі. Саме бібліотеки як просвітницькі установи виконують смислову функцію екокультури, взяли на себе виховну місію. Ключове слово у визначенні суті просвітництва – поширення. Просвітницькі методи доступні, максимально прості та прийнятні для всіх, завдяки ним забезпечується демократичність у питаннях поширення знань, інформації, відбувається формування соціально важливих цінностей [56]. До того ж бібліотеки мають багатовіковий досвід накопичення та систематизації знань, культурної спадщини, що в контексті формування екологічної культури стає особливо значущим.

3.2. Методи покращення екологічної культури.

Вже з найдавніших часів у людей виникала потреба формувати відповідальне ставлення до природи, наприклад, через встановлення табу. Відомий німецький гуманіст Й.В.Гете зауважував, що невігластво – це найбільше зло, адже воно може призвести до негативних наслідків втручання у природу, зумовлюючи екологічну кризу [77].

З цього випливає необхідність у покращенні освітньої програми та створенні сприятливих умов для екологічного виховання школярів. Екологічна освіта вже стала пріоритетом у шкільній програмі, оскільки загрозлива екологічна ситуація потребує негайних заходів. Вона має починатися з дитинства, де діти вчать поважати й любити природу, нешкодити їй та бути свідомими своєї відповідальності за неї.

Проте навіть якщо діти отримують теоретичні знання з екології, вони не зможуть їх використовувати без особистого зацікавлення. Тому важливо, щоб екологічне виховання було цікавим та захоплюючим. Зокрема, позашкільна робота може забезпечити широкий спектр занять та форм взаємодії, що сприяє розвитку екологічної свідомості серед учнів.

Формування екологічної культури в освітній системі є важливим завданням, яке відображає рівень свідомості особистості в учнів та дорослих. Одним з ключових принципів цього процесу є краєзнавчий підхід до вивчення та охорони природи, що сприяє кращому розумінню наукових аспектів цих питань. У широкому спектрі методів екологічної освіти значне місце займають інтегровані методи, такі як рольові ігри, дебати та групова робота. Ці методи наближають навчальний процес до реального життя, де учасники повинні застосовувати свої знання та вміння для вирішення екологічних проблем, розвиваючи при цьому комунікативні навички та стимулюючи особистісний розвиток. Екологічна робота спрямована на практичне впровадження знань та навичок учнів у покращення стану навколишнього середовища. Це включає в себе такі заходи, як організація екологічних лекцій, волонтерська допомога у прибиранні територій та проведення різноманітних робіт. Важливим етапом є створення шкільного дендрарію, який відображає різноманіття рослинного світу та стимулює любов та оберігання природи серед учнів.

Існує безліч методів для покращення екологічної культури серед населення.

1. Освіта та інформація: Проведення освітніх кампаній, семінарів, лекцій і розповсюдження інформації через різні медіа для усвідомлення проблем екології та способів їх вирішення.

2. Законодавство: Прийняття законів та політик, які сприяють збереженню природи, зменшенню забруднення та стимулюють використання екологічно чистих технологій.

3. Екологічна інфраструктура: Розвиток екологічної інфраструктури, такої як системи відходів, очисні споруди та зелені зони у містах.

4. Стимулювання екологічної поведінки: Впровадження програм ініціатив для осіб та компаній, які здійснюють екологічно чисті практики, такі як використання відновлюваних джерел енергії або рециклінг відходів.

5. Співпраця: Співпраця між урядом, бізнесом, громадськими організаціями та громадянами для спільного розв'язання екологічних проблем.

6. Технологічні інновації: Розробка та впровадження нових технологій, які дозволяють зменшити вплив людей на природу, наприклад, енергоефективність та використання відновлюваних джерел енергії.

7. Участь громадськості: Залучення громадян до участі в екологічних ініціативах та проектах з метою збереження навколишнього середовища.

Ці методи можуть використовуватися окремо або в комбінації для досягнення кращого екологічного стану суспільства.

Для побудови системи формування екологічної культури ми визначили керівні принципи, які визначають вимоги до екологічної освіти, розробки та використання методів і засобів навчання, забезпечують єдність знань, доступність, цільове спрямування.

Важливі специфічні принципи екологічної освіти, на яких ми базуємося у нашому дослідженні:

1. Принцип безперервності: впливає з поступовості та етапності становлення та розвитку екологічної культури і передбачає організацію навчання, виховання та розвитку молодого покоління на всіх етапах: сімейному, дошкільному, шкільному, професійному, вищому навчальному закладі;

2. Принцип фундаментальності: є керівним принципом при виборі змісту екологічно-професійної освіти майбутнього випускника середнього спеціального закладу, який забезпечує гарантії його освітнього потенціалу;

3. Принцип рефлексивності: передбачає створення у навчальному процесі умов для осмислення, самоаналізу, самопізнання особистості, щоб усвідомити свій внутрішній світ;

4. Принцип взаємозв'язку професійної та екологічної освіти: передбачає екологізацію змісту освітніх програм професійного навчання, врахування екологічного компонента в стандартах середніх спеціальних навчальних закладів;

5. Принцип регіональності: передбачає врахування в екологічній освіті регіонального компонента: природних і соціально-економічних умов,

використання в змісті екологічної освіти інформації, характерної для даного регіону, національних та культурних традицій;

6. Принцип особистісності: спрямований на звернення до особистості студента для перетворення суспільної необхідності збереження природи на внутрішні особистісні потреби та інтереси, норми поведінки майбутніх фахівців щодо природи;

7. Принцип міждисциплінарності: відображає взаємозв'язок філософських, природничих, гуманітарних, правових, економічних та інших аспектів екологічної освіти і передбачає взаємозв'язане розподіл елементів екологічного змісту в структурі окремих навчальних дисциплін, координований розвиток на основі міждисциплінарних зв'язків екологічних знань і видів екологічної діяльності з урахуванням вікових особливостей навчання, а також поетапну інтеграцію екологічних знань та їх застосування в екологічній діяльності.

Сучасна концепція пропонує кілька шляхів підвищення екологічної культури [34].

Основні напрямки діяльності з формування екологічної культури:

- Звертати увагу населення на міські екологічні проблеми;
- Пропагувати бережне використання водних і земельних ресурсів, зелених насаджень і особливо охоронюваних природних територій;
- Проводити акції та заходи, що спонукають до консолідації мешканців міста навколо проблем покращення та збереження навколишнього середовища;
- Підвищувати кваліфікацію фахівців у галузі екологічної освіти;
- Виховувати екологічну свідомість у всіх вікових категоріях населення;
- Проводити спеціальні екологічні інформаційні кампанії на основі суспільних замовлень;

- Створювати інформаційні матеріали та засоби візуальної агітації для поширення серед населення;

- Виготовляти відеоролики, радіопрограми та розміщувати їх у засобах масової інформації.

Дошкільна, шкільна та позашкільна екологічна освіта:

- Професійна перепідготовка та підвищення кваліфікації керівників та фахівців, відповідальних за прийняття рішень у галузі охорони навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки;

- Розробка економічного механізму та нормативно-правової бази на місцях проживання особи для стимулювання екологічної поведінки;

- Створення системи стимулів для жителів мікрорайонів, що дотримуються стандартів екологічної поведінки;

- Організація міських конкурсів з нагородженням грошовими преміями для кращих мікрорайонів та муніципальних об'єктів.

Місця відпочинку особи:

- Матеріальне стимулювання ініціативної діяльності місцевих жителів, які у вільний час займаються благоустроєм територій;

- Матеріальне стимулювання діяльності, спрямованої на пропаганду екологічних знань.

Поширення екологічних знань:

- Видання щорічного аналітичного огляду щодо екологічної ситуації у містах, збірників нормативно-правових документів та інформаційних матеріалів.

- Функціонування відеотеки екологічних фільмів (більше 400) з різних країн світу.

- Проведення нарад, семінарів та круглих столів з актуальних питань охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки.

У сфері державного управління у формуванні екологічної культури, відповідної ринковій економіці, необхідно реалізувати:

- Чіткий розподіл повноважень та відповідальності між державними та регіональними органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

- Створення Координаційної громадської ради з питань екологічної освіти, просвітництва та формування екологічної культури.

- Впровадження системи показників як кількісних критеріїв ефективності здійснюваних виконавчими органами державної влади політики.

- Залучення керівників галузевих та територіальних виконавчих органів державної влади, звичайних працівників до заходів з формування екологічної культури.

У фінансовому забезпеченні заходів із формування екологічної культури потрібно залучати бюджетні та позабюджетні кошти. Для цього необхідно вирішити наступні завдання [28]:

- Забезпечити адекватне бюджетне фінансування заходів з формування екологічної культури.

- Створити умови для стимулювання благодійності в галузі формування екологічної культури.

- Активно співпрацювати з бізнесом на основі регулювання податкової політики.

У морально-етичній сфері доцільно використовувати такі методи та прийоми:

- Реанімація процесу створення в навчальних закладах куточків природи, «живих куточків», ботанічних садів; створення умов для організації позашкільних територій навчальних закладів.

- Проведення міських конкурсів на краще подвір'я, кращу вулицю, краще муніципальне утворення; виховання у населення культури обробки відходів; проведення міських конкурсів екологічного малюнка та плакату, літературних творів на екологічну тематику «Екожурналістика», відеофільмів, виготовлення робіт з природних матеріалів, покази екологічної моди та дизайну й інше.

- Створення телевізійних програм на регіональному каналі, які розкривають взаємодію, взаємозв'язки, взаємовплив природи та людини; зустрічі з вченими-екологами, спеціалістами природоохоронних служб, лідерами громадських організацій.

- Проведення міських заходів з патріотичного виховання молодого покоління під гаслом «Екологічна безпека – запорука національної безпеки України»; популяризація екологічних програм, проєктів, заходів, впроваджених природоохоронними організаціями.

- Видання регіональних журналів, газет, буклетів, рекламної продукції екологічної проблематики та її поширення серед населення міста.

ВИСНОВКИ

Екологічна культура визначається як цілісний соціокультурний феномен, що виникає внаслідок взаємодії суспільства та природи. Вона не лише відображає способи взаємодії людей з природою, а й визначається глибокими моральними, етичними та ціннісними переконаннями, що сприяють сталому розвитку та збереженню природного середовища. Екологічна культура є ключовим елементом у формуванні загальнолюдської свідомості та відповідальності за долю нашої планети. Її розвиток є необхідним у контексті сучасних викликів екологічної кризи.

Екофілософія визнає життя як космічне явище і включає в себе біологічні, психологічні та духовні аспекти. Сучасна екофілософія пропонує трансформацію соціального та гносеологічного розуміння проблем, спрямовану на відмову від експансії на природу та створення нових технологій. Головною метою є формування екологічної культури, яка б сприяла гармонізації взаємодії природних та соціальних процесів. Філософсько-культурологічний підхід до екологічних проблем може допомогти вирішенню цих проблем та сприяти формуванню нового суспільного світогляду, орієнтованого на подолання екологічних викликів.

На основі релігійних віровчень та культурних традицій аграрних цивілізацій, які формувалися протягом тисячоліть, сформувалися екологічні практики, що пронизують всі аспекти життя суспільства. Релігійні обряди та міфологічні уявлення визначали взаємодію людини з природою, а також впливали на її ставлення до навколишнього середовища. Важливим аспектом було усвідомлення залежності людини від природи та збереження її ресурсів для майбутніх поколінь. Від давніх часів релігійні погляди та обряди відігравали ключову роль у формуванні екологічної свідомості. Релігійні установи надавали специфічні норми та правила для взаємодії з природою, що сприяло створенню гармонійного співіснування людини та навколишнього

середовища. Усвідомлення ролі природи в житті суспільства відображалося у віровченнях, обрядах та культурних звичаях, які віддзеркалювали повагу та відповідальність людини перед природою. Однією з ключових характеристик екологічних практик стародавніх цивілізацій було усвідомлення всесвітньої взаємодії та взаємозв'язку всіх живих і неживих складників природи. Люди сприймали себе як частину природи та відчували свою залежність від неї. У своїх обрядах та обрядових діях вони прагнули підтримувати гармонію та рівновагу в природному середовищі.

Сучасні наукові дослідження вказують на важливість врахування традиційних екологічних практик при розробці стратегій збереження природи та сталого розвитку. Відновлення та підтримка традиційних знань та обрядів може сприяти створенню гармонійних відносин між людиною та природою, а також сприяти збереженню біорізноманіття та збалансованому використанню ресурсів. Такий підхід вимагає співпраці між науковцями, громадськістю та традиційними спільнотами для досягнення спільних цілей з охорони довкілля та сталого розвитку.

В результаті аналізу сучасного економічного механізму екологічного регулювання в Україні можна зробити кілька висновків. Попри те, що цей механізм впровадив основи платного природокористування і забезпечує фінансові ресурси для боротьби з екологічними проблемами, багато його складових не мають практичного втілення. Існуючий механізм, переважно оперуючи через законодавчий тиск, не спонукає суб'єктів господарювання до впровадження екологічно безпечних технологій. Незважаючи на це, він є ефективним джерелом доходів для державного бюджету через збори та платежі за природокористування. Однак важливо звернути увагу на необхідність подальшого вдосконалення цього механізму для покращення екологічної ситуації та забезпечення сталого розвитку країни.

Формування екологічної свідомості та культури суспільства вимагає комплексного підходу, що охоплює освітні програми та просвітницькі ініціативи, а також роботу бібліотек як носіїв культурної спадщини. Освітні

заклади не завжди можуть самостійно вирішити всі аспекти формування екологічної свідомості, тому важливо створити систему співпраці між освітніми та просвітницькими установами. Тільки такий підхід забезпечить належний розвиток екологічної культури в суспільстві, що є важливою передумовою для збереження навколишнього середовища.

Отже, що екологічна культура може бути підвищена через різноманітні заходи, спрямовані на просвіту, освіту та впровадження практичних заходів з охорони довкілля. Ці заходи включають інформаційні кампанії, навчання у закладах освіти, професійну підготовку, впровадження фінансових стимулів та активну взаємодію з різними сферами суспільства, включаючи державне управління та бізнес. Ці заходи спрямовані на розвиток екологічної свідомості та виховання відповідального ставлення до природи серед населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамс Джеймс МакКей, Етика в епоху техногенної культури. Пер. з англ. О. Полянчик. К.: Видавництво Старого Лева, 2005. 296 с;
2. Белоконь О. Ю. Екологічна культура: філософський аспект. Навчальний посібник. К.: Вид-во «Либідь», 2009. 224 с;
3. Варга І. Екологічна культура: філософський аналіз проблеми. Навчальний посібник. К.: Видавництво «Альтерпрес», 2006. 240 с;
4. Васильєва Г.С. Сучасні проблеми екологічної культури в Україні. Монографія. К.: Видавництво «Юніверс», 2014. 220 с;
5. Гавриш О. М. Екологічна культура як соціокультурний феномен: філософський аналіз. Навчальний посібник. К.: Видавництво «Генеза», 2010. 320 с;
6. Гавриш О. М., Остапенко І. В. Екологічна культура: психолого-педагогічні технології формування: Навч. посіб. К.: Вид-во «Педагогічна думка», 2005. 384 с;
7. Головка І. В. Сучасні проблеми екологічної культури. Монографія. К.: Видавництво «Інститут соціальної трансформації», 2015. 204 с;
8. Денисенко В. І. Екологічна культура в контексті сучасної філософської думки. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Літера», 2012. 256 с;
9. Екологізація гуманітарної освіти. Львів : Априорі, 2004. 296 с.
10. Екологічна етика : навчальний посібник. Львів : БаК, 2010. 268 с.
11. Екологія і культура / В. С. Крисаченко, С. Б. Кримський, М. А., Голубець та ін.; відп. ред. В. С. Крисаченко, В. Л. Храмова. К., 1991. 258 с.
12. Екологія і культура. К.: Наукова думка, 1991. 260 с.

13. Екологія і освіта: проблеми теорії і практики: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції 20-21 квітня 1994 р., Умань, 1994
14. Землянський О. Є. Сучасні проблеми екологічної культури та їх вирішення в Україні. Монографія. К.: Видавництво «Логос», 2012. 264 с;
15. Злупко С. М. Екогомологія – новий науковий напрям сучасності (причини і умови формування). Регіональна економіка. 2004. № 3. С. 33–41.
16. Історія української культури : навчальний посібник / за ред. О. Ю. Павлової. К. : Центр учбової літератури, 2012. 368 с.
17. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості / М. М. Кисельов, В. Л. Деркач, А. В. Толстоухов та ін. К., 2003. С. 70–156.
18. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій / М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. К., 2000. С. 272–282.
19. Ковальова І. С. Екологічна культура в контексті глобальних проблем. Монографія. К.: Видавництво «Академвидав», 2013. 216 с;
20. Краснопольський А. А. Філософія екологічної культури. Навчальний посібник. 2012. 352 с;
21. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник. К. : Заповіт, 1996. 352 с.
22. Крисаченко В. С. Екологія. Культура. Політика : Концептуальні засади сучасного розвитку. К. : Знання України, 2002. – 597 с.
23. Крисаченко В. С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології : підручник. К. : Заповіт, 1998. 687 с.
24. Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв. К., 2000. 494 с.

25. Крисаченко В. С. Україна: природа і люди / В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв. К. : НІСД, 2002. 623 с.
26. Крушельницька Т. Г. Екологічна культура: сутність, принципи формування, інноваційні підходи. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Літера», 2015. 224 с;
27. Кулик Н. Г. Сучасні проблеми екологічної культури в Україні. Монографія. К.: Видавництво «Нова Книга», 2017. 240 с;
28. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навчальний посібник. К. : Знання, 2007. 567 с.
29. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навчальний посібник / за ред. М. М. Заковича. К. : Знання, 2010. 589 с.
30. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Укр. вільн. ун-т; Упоряд., наук. ред. А. Карась. Мюнхен - Львів, 1995. 164 с.
31. Кутенко В. Д. Екологічна культура як феномен філософської думки. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «інтелект», 2015. 304 с;
32. Лановик М.Б., Лановик З.Б. Українська усна народна творчість.К.: Знання-Прес, 2001. 591с.
33. Лебідь І. Б. Екологічна культура: теорія, історія, практика. Навчальний посібник. К.: Видавництво «Атіка», 2006. 416 с;
34. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Нью-Йорк: Булава. 1956.-III с.
35. Лисий І. Менталітет і духовна культура українців. Філософ. і соціол. думка – 1995. № 11-12. с. 37-59.
36. Макарчук С.А. Етнографія України. Львів: Світ, 1994. 520 с.
37. Максименко Л. П. Сучасні проблеми екологічної культури: екологічний туризм. Монографія. К.: Видавництво «Генеза», 2014. 220 с;
38. Малахов В. А. Нація в полі культури (Запрошення до дискусії). Філософ. і соціолог, думка. 1991. №8. С. 94-105.

39. Малюкова І. В. Філософські аспекти формування екологічної культури. Навчальний посібник. К.: Видавництво «КМ Академія», 2011. 192 с;
40. Малюкова І. В. Формування екологічної культури студентів вищих навчальних закладів: теорія і практика. Навчальний посібник. К.: Видавництво «Інтерсервіс», 2008. 272 с;
41. Михайлов І. М. Сучасні проблеми екологічної культури та шляхи їх вирішення. Монографія. К.: Видавництво «Фенікс», 2013. 256 с;
42. Міщенко В. О. Філософський аспект екологічної культури. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Либідь», 2014. 288 с;
43. Мокрий В. Церква в житті українців. Львів - Краків - Париж: Просвіта, 1993. 106 с.
44. Націоналізм. Антологія. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. 872 с.
45. Некрасова О. Ю. Екологічна культура як феномен сучасної цивілізації. Навчальний посібник. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. 224 с;
46. Нечуй - Левицький І. Світогляд українського народу. К.: АТ «Обереги». 1992. 87 с.
47. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. К.: Фірма «Довіра», 1992. 141 с.:іл..
48. Одум Ю. Екологія: В 2-х т. 1986. Т.1.- 328 с.; Т.2. 376 с.
49. Орлова Т., Скорик Л. Етнічні архетипи в українській сакральній архітектурі. Українське сакральне мистецтво: традиції, сучасність, перспективи: Матеріали міжнар. наук. конференції. Львів, 4-6 травня 1993 р. Львів, 1994. С. 35-45.
50. Павленко В.М., Таглін С.О. Етнопсихологія: навч. Посіб. К.: Сфера, 1999. 408 с.

51. Пахльовська О. Симбіоз культури та ідеології в Україні XVII ст. Україна XVII ст. між Заходом та Сходом Європи: Матеріали 1-го укр. італ. симпозиуму 13 -16 вересня 1994 р. К., 1996. С. 85-113.
52. Петренко Л. І. Екологічна культура: філософський аналіз. Навчальний посібник. К.: Вид-во «Веселка», 2008. 320 с;
53. Петренко Л. І., Лебедева Л. В. Екологічна культура в освітньому середовищі: Навч. посіб. К.: Вид-во «Ліра-К», 2009. 352 с;
54. Печчеї А. Людські якості. Прогресс, 1985. 312 с.
55. Пірен М.І. Етнополітичні процеси в сучасній Україні: навч. Посібник. К.: Б.в., 1999. 206 с.
56. Пірен М.І. Основи етнопсихології. К.: Б.в., 1998. 434 с.
57. Подолинський С.А. Життя і здоров'я людей на Україні. 1879. 244 с.
58. Попович М.В. Нарис історії України. 2-е вид., випр. К.: «АртЕк», 2001. 728 с.
59. Савенко О. М. Сучасні проблеми екологічної культури в Україні. Монографія. К.: Видавництво «Міленіум», 2011. 312 с;
60. Україна в 20 столітті (1900-2000): зб. Документів і матеріалів. К.: Вища школа, 2000. 351 с.
61. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. К.: Наук. Думка, 1992. 226 с.
62. Україна: людина, суспільство, природа. К.: Наук. Думка, 1995. 111 с.
63. Федієнко Л. В., Міненко О. О. Екологічна культура: проблеми формування та розвитку. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2011. 192 с;
64. Філософія. Антропологія. Екологія 2001: ноосферна альтернатива та нові пізнавальні стратегії. К.: Стилос, 2001. 338 с.
65. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. Тернопіль: економічна думка, 2002, 131 с.

66. Фурман В. Г. Екологічна культура як інтегративна категорія. Навчальний посібник. К.: Вид-во «КНЕУ», 2008. 368 с;
67. Цехмістро І. З. Постмодернізм і реляційний холізм у філософії науки. Сучасність. 1998. № 9. С. 91-101
68. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.:УКСП «КОбза», Орій, 1992. 203 с.
69. Шейко М. В., Шейко О. В. Екологічна культура та її формування: теорія і практика. Навчальний посібник. К.: Вид-во «Лібра», 2009. 208 с;
70. Шлемкевич М. Душа і пісня. Укр. душа. К.: Фенікс, 1992. С. 97-112.
71. Шлемкевич М. Загублена українська людина. К.: МП “Фенікс”, 1992. 157 с.
72. Яворівський В.О. Що ж ми за народ такий? : Публіцистика. К.: Український письменник, 2002. 348 с.
73. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: Укр.. вільний унт, 1993. 217 с.
74. Ярмак Т. В., Медведєва Л. А. Екологічна культура як складова соціальної культури: теоретичні аспекти та практичні рекомендації. Навчальний посібник. К.: Видавничий центр «Академія», 2012. 256 с.
75. Berry J.W/ Accultural Stress – Allyn & Bacon, 1996, 217 p.
76. Hosle V. Philosophie der ökologischen Kriese. München, 1991. S. 27.
77. Hutnik N. Etnik Minoriti Identity a social perspective. Oxford Clarendon Press, 1991
78. Jenkins R. Socsal identy. London Routledge, 1998.